

Zaradi nedonosnosti pa so komturji že v 17. stoletju razmišljali o prodajah, vendar pa so se prodaje začele šele v prihodnjih dveh stoletjih. Redovno vodstvo je polzelsko komendo prodalo leta 1779, meljsko leta 1800, komendo pri sv. Petru pa leta 1892. Avtor razstave je sprehod po več stoletij trajajoči zgodovini Malteškega viteškega reda na Slovenskem predstavil z originalnimi viri in reprodukcijami, kartami, slikovnim gradivom in redovnim oblačilom malteških vitezov.

Posebno pozornost razstave vsekakor pritegne 14 originalnih, večinoma pergamentnih listin, ki so bile napisane med letoma 1434 in 1742 in so danes shranjene v zbirki listin v PAM-u. Listine so predvsem povezane z gorskopravniimi vinogradi meljske komende in zadevajo prodajo gorskopravnih vinogradov (7), podelitev vinograda v zakup (1), dovoljenje za zastavo vinograda (1), nekaj je ščitnih pisem za vinograde pri Razvanju, Košakih in na Meljskem hribu (4), najstarejša listina pa predstavlja naznanilo meljskega komturja Ivana iz Mauerberga, da mu je mariborski mestni magistrat za obhajanje obletnice smrti daroval mlin na čolnih na Dravi (1). Med viri, ki so danes v tujih arhivih, je avtor razstave izbral samo najbolj reprezentativne. Ti sicer niso originalni, ampak so na panojih razstavljene le reprodukcije. Avstrijski državni arhiv na Dunaju tako hrani listino s trenutno najstarejšo znano omembo Melja z datumom 20. oktober 1164, Osrednji državni arhiv v Pragi pa v fondu Arhiv Velikega češkega priorata listini z najstarejšo znano omembo meljske komende – omembo iz leta 1217 – in komende pri sv. Petru (iz leta 1256). V Pragi je še nekaj dragocenih dokumentov v zvezi s to komendo. Obseg posesti in z njo vezanih prihodkov je viden iz urbarja iz leta 1753, ko je bil njen zakupnik Peter Pavel Glavar, znani dobrotnik ljudstva, šolnik, kulturnik in strokovni pisatelj. Precej starejši je osem strani obsegajoči inventarni popis premoženja s seznamom knjižnice. Ta je bil napisan 14. septembra 1593, in sicer po smrti upravitelja Janeza Murmairja. Leta 1786 se je začela prenova komende pri sv. Petru. Kakšna naj bi bila oz. kakšno naj bi bilo prenovljeno poslopje komende videti, natančno kažejo gradbeni načrti Jožefa Hofferja.

Tri razstavljene karte so delo avtorja. Na njih je vidna urbarialna posest vseh treh malteških postojank, in sicer polzelske leta 1704, tiste pri sv. Petru leta 1753, karta urbarialne in gorskopravne posesti meljske komende pa je narejena na osnovi urbarja iz leta 1684.

Poslopja vseh treh komend v stoletjih so kot slikovno gradivo prikazana na panojih kot reprodukcije. Štajerski komendi je v drugi polovici 17. stoletja v grafični obliki upodobil Vischer v svojem znanem delu *Topographia Ducatus Styriae*, grafika komende pri sv. Petru pa je nastala na gradu Bogenšperk in je bila izdana v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske leta

1689. Podoba meljske malteške postojanke je mogoče najti tudi na različnih slikah Maribora. Najstarejša znana upodobitev je na sliki mesta Maribor približno iz leta 1657. Potrebno pa je opozoriti še na dve fotografiji. Zadovoljivo število sodobnih fotografij prikazuje klavno stanje ostankov zgradb nekdanjih štajerskih komend, graščina in cerkev sv. Petra v Komendi pa sta vsaj po fotografijah sodeč v razmeroma dobrem stanju. Na obnovo ostanka zgradbe meljske komende še ni mogoče računati, kljub temu pa spomin nanjo še ni zamrl. To dokazuje 12 fotografij Feliksa Kolarja s slavlja ob postavitvi spominskega zamenja ob 790. obletnici prve omembe le - te. Med drugim je bilo na kraju nekdanje malteške postojanke 23. junija 2007 postavljeno še posebno znamenje. Izvirnost razstave dokazuje še ena od obeh razstavljenih oljnih slik. Gre za podobo sv. Katarine Aleksandrijske iz 18. stoletja, ki je nekoč krasila glavni oltar kapele malteške komende v Melju. Če sliko natančno pogledamo, vidimo v ozadju ob vznožju hriba morebitne obris zgradbe. Ali je to meljska komenda ali samo pretirana domišljija, je stvar presoje.

Zadnji dve vitrini je avtor razstave namenil prikazu obstoječe literature o komendah na Slovenskem. Poleg treh zvezkov Dauberjevega dela o Malteškem viteškem redu v Avstriji in Srednji Evropi, so na ogled še štiri razprave, ki jih je v različnih časopisih in zborniku objavil Jože Mlinarič. Zanj upravičeno velja, da je ta hip brez dvoma avtoriteta tudi pri raziskovanju Malteškega viteškega reda in njegovih postojank pri nas.

Da je ta hip v Mariboru malo mest, na katerih bi bilo na nekaj kvadratnih metrih na ogled tolikšno materialno in duhovno bogastvo, ne gre dvomiti. Ker pa ima razstava določno oz. omejeno dobo trajanja, bo njeno poslanstvo ostalo trajno "na ogled" v katalogu, izdanem za ta namen.

Dejan Zadravec

Borut Holcman, Mojca Horvat, Gosposočina Negova: izbor gradiva iz fonda za obdobje med letoma 1543–1941, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXVII, Maribor 2007, 63 strani; razstava v razstavišču Archivum, avtorja: Mojca Horvat in Borut Holcman, 7. 5.–30. 9. 2007

Svojo pestro razstavno dejavnost je Pokrajinski arhiv Maribor v letu 2007 obogatil z odmevno predstavitvijo arhivskega gradiva gosposočine Negova, tokrat v razstavišču *Archivum* – del gradiva je bilo namreč mogoče videti že na razstavi v Negovi ob

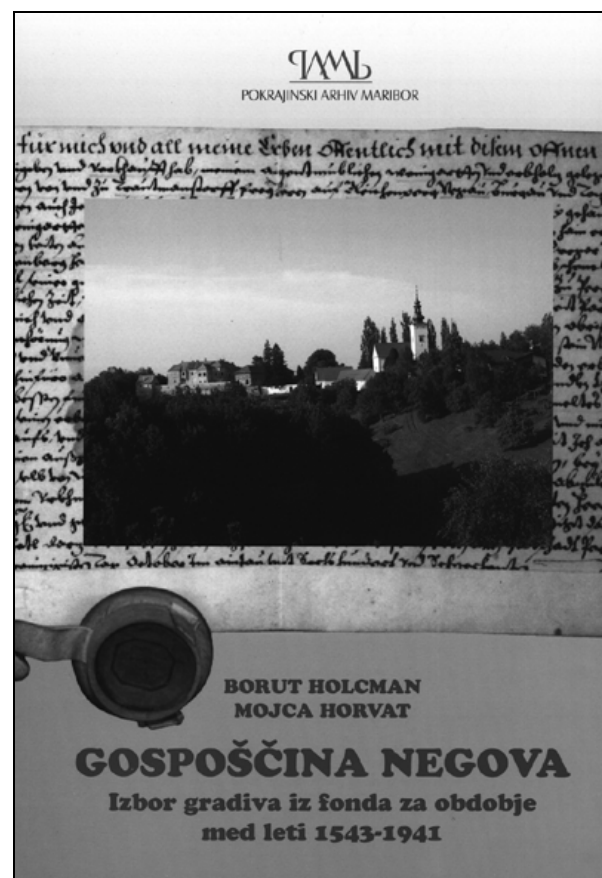
900. obletnici prve omembe kraja leta 2006 – ter z vsebinsko zajetnim in strokovno podprtim razstavnim katalogom. Avtorja tako razstave kot kataloga sta bila arhivistka Mojca Horvat, poznavalka arhivskega gradiva starejše provenience, in strokovnjak za pravno zgodovino dr. Borut Holcman s Pravne fakultete v Mariboru.

Arhiv gosposčine Negova je eden najbolj ohranjenih fondov v Pokrajinskem arhivu Maribor, saj obsega več kot trideset metrov gradiva. Na podlagi tega gradiva je po mnenju zgodovinarjev mogoče natančno rekonstruirati življenje v obdobju med letoma 1543 in 1941 – iz tega obdobje je namreč ohranjeno gradivo. Fond omogoča zlasti poznavalcem, pa tudi vsem drugim, ki se resneje poglobljajo v obdobje fevdalizma, odličen vpogled v krajevne razmere in vsakdanje življenje, tako iz zornega kota lastnikov gradu kot prebivalstva območja med Pesnico in Muro, za katero je bila gosposčina pristojna. Je odličen vir za preučevanje sistema, ki na eni strani kaže razmerje med fevdalnim gospodom in neposrednimi proizvajalci, to je podložniki, hkrati pa prikazuje vlogo fevdalnega gospoda v organizacijski obliki fevdalne države. Ohranjeno gradivo je ne le zanimivo po vsebini, pač pa, kot je v uvodu kataloga zapisala dr. Slavica Tovšak, "predstavlja zaradi strukture gradiva, pisave, pridiba časa, v katerem je nastalo, materiala, na katerem so zapisi in provenience, vizualno lepe razstavne eksponate."¹

V prvem delu kataloga dr. Borut Holcman predstavlja pojem zemljiško gospostvo s pravnozgodovinskega vidika; to gospostvo "predstavlja hrbtenico ustavnega, civilno-, kazensko-, upravnno- in procesnopravnega, socialnega in gospodarskega življenja v tisočletnem obstoju."² Pri tem je treba ločevati tri pravne kategorije, in sicer gospostvo, gosposka in gosposčina. Bralcem brez temeljitejšega poznavanja prava in zgodovine je nedvomno nekoliko težje slediti pravniškim opredelitvam in razumevanju omenjenih terminov. Pri prvem gre za zemljiško gospostvo z ustavnopravnega in pravnozgodovinskega stališča kot "oblastvo", katerega pristojnost izvorno izhaja iz oblasti nad zemljo in neposrednimi proizvajalci – kmeti v posameznih deželah. Zemljiško gospostvo je torej oblast, vendar samo kot del in člen znotraj dežele. Kot zemljiška gosposka je bila gosposka pristojna v zadevah krajevnega sodišča, uprave in upravnega okraja ter v prenesenih zadevah; torej za vse naloge, ki jih je država prenesla na uradnika gosposčine za svoje podložnike. Pojem gosposčina pa je treba razumeti predvsem s stališča gospodarskega urada oziroma gospodarskih nalog, ki jih je opravljala. Zapletene

definicije jasneje osvetljujejo preglednice. Z njimi poskuša dr. Holcman sistematično in pregledno predstaviti ustavnopravni položaj zemljiškega gospostva, upravnno in sodno oblast gospodarskega urada ter pristojnosti zemljiške gosposke.

V nadaljevanju nam Mojca Horvat približa arhivsko gradivo v fondu Negova. Tako olajša bralcu vedenje o tem, kakšne so bile dejanske naloge gosposčine ter kako jih je ta izvajala. Kljub temu menim, da bi bilo za nepoznavalce koristno pojasniti oziroma dodatno opredeliti razlike med nekaterimi ponavljajočimi se pojmi, kot so recimo *pristava*, *imenje*, *nepriviligiran burgfried v kazenskih zadevah*, *štiftregister* ali *rekultiviran urbar* in nekateri drugi. Gradivo je razdeljeno v več smiselnih kategorij, upošteva dejavnost gosposčine. V prvo sodi *korespondenca*, tako uradno kot osebna. Kot piše avtorica, je razumljivo, da ni ohranjene veliko osebne korespondence, saj so se lastniki gradu Trautmansdorfi le redko zadrževali v Negovi. Upravne posle gosposčine so namreč opravljali vsakokratni oskrbniki, pozneje pa so gosposčino dali v najem. V nasprotju z osebno korespondenco je ohranjenih veliko več prispelih in odposlanih uradnih dopisov. Poslane so prepisovali v posebne knjige – korespondenčne zapisnike – prejete pa so marsikdaj že vsebinsko povezali in uredili v nekakšne dosjeje. Med *normalije* so uvrščeni patenti in kurende, nekateri so

¹ Borut Holcman, Mojca Horvat: Gosposčina Negova – izbor gradiva iz fonda za obdobje med letoma 1543–1941. Katalogi XXVII. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2007, str. 3.

² Prav tam, str. 5.

celo iz 16. stoletja. Z njimi so vladarji uresničevali svoje zakonske pravice. Največ ohranjenih izvira iz obdobja vladarice Marije Terezije, nanašajo pa se večinoma na šolstvo, mitnine, carine ter pošto službo. V kategoriji *naborni okraj* so podatki o pobiranju davkov od podložnikov za vojaške namene ter zapisi o živežu in prevozu, ki so ju podložniki morali zagotoviti vojski. Nekatera gospostva so namreč kot delegirana gospostva prevzela nalogo nabornih okrajev in s tem pravico do novačenja vojakov. Naborni okraji so sčasoma dobivali še več splošnoupravnih nalog, in sicer skrb za statistiko, graditev cest, vzdrževanje reda in leta 1785 tudi izdelavo katastra. Tako so postali dejansko najnižje upravne oblasti in se poimenovali v *okrajne gosposke*. V tej skupini so zanimivi zapisi v zvezi s civilnim sodstvom in sodstvom, ki je obravnavalo prestopke. Celovit pregled gospodarjenja in dela *gospodarskega urada* dajeta letna obračuna kaščarja in oskrbnika. V obračunskem letu 1607/08 je imela na primer gosposčina 4.025 goldinarjev denarnih dohodkov ter 3.242 goldinarjev izdatkov. Značilni obračuni dohodkov iz 17. stoletja so ohranjeni v knjigah. Te imajo večinoma okrepljene hrbe s starimi pergamentnimi listinami, sicer pa so papirne. Na naslovnici je zapis, da gre za računsko knjigo gosposčine Negova. Zapisani so tudi številni nazivi lastnika Trautmannsdorfa, ime upravnika gosposčine in obračunsko leto. Nekatera poglavja so razdeljena na rubrike za prihodke in dolgove v gotovini, prihodke od kazenskih zadev, prodaje vina, izdatke za dela po posameznih vinogradih, tlako v vinogradih, izdatke za sodarska dela, za kole za trse, sprotne izdatke, izdatke za govedino, teletino, perutnino, jajca, ribe, ptice, mast, olje, sol in druge. Gospodarski urad kot poravalna instanca je reševal poleg zemljiško-knjižnih in skrbstvenih tudi pravdne in nepravdne zadeve. Med gradivom najdemo več zapisov o poravnavi dolgov ali dogovorov o skupni rabi pašnikov. Na delitev posesti na dominikalno in rustikalno opozarjajo knjižice izdatkov za dominikalne vinograde ter registri primščin oziroma dajatev, ki so jih plačali podložniki ob spremembi uživalca podložnega zemljišča. Sledi skupina *cerkvene zadeve in odvetništvo*. Sem so uvrščeni letni obračuni župnij in vikariatov, za katere je negovska gosposčina opravljala odvetništvo. Med najzanimivejše gradivo nedvomno uvrščamo *urbarje, gorninske registre in pogodbe o tlaki*. Urbarji predstavljajo dober pregled gospodarskih, družbenih in drugih sprememb, zanimivi pa so tudi za krajevne zgodovinarje in rodoslovce. V katalogu so kronološko popisani vsi urbarji od leta 1560 naprej. Za negovsko gosposčino so zaradi njene lege imela velik pomen številna gorskopravna zemljišča. Ta niso bila sestavni del kmetij, ampak jih je zemljiško gospostvo dajalo hasnovalcem v zakup po posebnem gorskem pravu. Gorninski registri so po svojem namenu in

videzu sicer povsem podobni urbarjem, ker pa gre za dajatve od gorskopravnih zemljišč, predstavljajo posebno vrsto arhivskega gradiva. Pogodbe o tlaki so največkrat izraz samovolje zemljiškega gospoda. Čeprav je bila ta že določena v urbarjih, so jo zemljiški gosposdje velikokrat zviševali. Gosposčina Negova je od svojih podložnikov pobirala tudi *desetino*; delila se je na vinsko in žitno. V fondu so ohranjeni še *katastri, zemljiške knjige*, pa tudi obravnave civilnopravnih zadev podložnikov ter gorske pravde. Te imajo poseben pomen, saj je za slovenski del Štajerske znanih le malo tovrstnih dokumentov. O nepravdnih zadevah govorijo inventarji po umrlih, oporoče, ženitna pisma in sirotinski spisi.

Vrednost fonda Gosposčina Negova je po avtoričinem mnenju prav "*v celoviti ohranjenosti arhivskega gradiva, ki raziskovalcu omogoča res dober in kontinuiran pregled zgodovine kraja ter na eni strani širše regije, na drugi strani pa usode posameznika.*"³

Na razstavi skrbno predstavljeno, večinoma originalno gradivo, je povzelo že omenjene funkcije gosposčine, kot so bili *gospostva, gosposčine in gosposke*. Naj omenim le nekaj zanimivejših in privlačnejših razstavnih eksponatov na panojih in vitrinah: deželni ročin za Štajersko (1697), davki podložnikov (1568–1608), zemljevid negovske katastrske občine, obračunska knjiga z računskimi prilogami gradbenih stroškov (1603–1612), urbar gosposčine Negova (1602–1608) in štiftregister (1797–1824), deželni ročin za Štajersko (1583), gorninski register gosposčine Negova, zapisnik gorske pravde, pogodbe o tlaki med gosposčino in podložniki (18. stoletje), računski knjiga oskrbnika gosposčine, obračuni in računski priloge: Franc Karel Vizjak (1770–1771), zapisnik poravnave, zemljiška knjiga negovskih gorskopravnih zemljišč (1800–1882), ščitno pismo grofa Trautmannsdorfa (17. stoletje), ženitno pismo in knjiga z zapisniki o spremembi lastništva, cenilni zapisnik ali inventarji po umrlih podložnikih (1650–1791), Jožefinski in Terezijanski kataster, patent Jožefa II. o katastru, Constitutio criminalis Theresiana – navodilo za izvajanje torture in zapisnik obravnave pretepa v vinjenem stanju v gostilni pri Sv. Antonu (1801–1813), kresija – dopisi v zvezi z vojaškimi zadevami in knjižica s seznamami za vojsko nesposobnih nabornikov.

Množičen obisk in širši odmev razstave v javnosti prav gotovo obvezujeta Pokrajinski arhiv Maribor, da bo tudi v prihodnje razstavljal neprecenljivo bogastvo starejšega arhivskega gradiva in na ta način popeljal obiskovalce v sicer prikrito in pozabljeno zgodovinsko dogajanje. Pri tem se v Pokrajinskem arhivu Maribor zavedamo občutljivosti predstavitev tako starega, vrednega in občutljivega gradiva. Le želimo si lahko, da bi lahko v prihodnje ob pomoči države pri-

³ Prav tam, str. 60.

merneje uredili razstavne prostore, predvsem varovanje, zagotavljanje ustrežnejših klimatskih razmer (vlaga, svetloba), ter omogočili za obiskovalce privlačnejši prikaz gradiva.

Jure Maček

Zadavec Dejan, Obračun prihodkov in izdatkov Tattenbachove svobodne hiše v Mariboru: 1. julij 1699–9. januar 1700: kritična objava arhivskih dokumentov, Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 7, Maribor 2007, 135 strani

Izdaje virov predstavljajo pomemben del nacionalnih zgodovinopisij. V slovenskem zgodovinopisju so se prve zasnove tovrstne znanstvene dejavnosti pokazale že konec 19. stoletja s Kosovim delom Doneski k zgodovini Škofje Loke, ki jih je izdala Matica Slovenska leta 1894. Za to sicer še ni mogoče reči, da ustreza znanstveni objavi virov, saj temelji bolj na registri obliki objave virov. Prvo pravo znanstveno objavo je slovensko zgodovinopisje dobilo v začetku prejšnjega stoletja, in to izpod peresa istega avtorja. Franc Kos je z Viri za zgodovino Slovencev, ki so izšli v petih knjigah (zadnjo knjigo je uredil njegov sin Milko Kos), postavil temelje in norme za druge objave virov in zato ostaja njegovo delo na nacionalni ravni do danes neprekosljivo. Njemu ter njegovemu delu lahko, seveda, ko govorimo o zgodovini mest, ob bok postavimo ali pa ga celo prekaša, 32 zvezkov gradiva za zgodovino mesta Maribor, ki jih že kar tri desetletja pripravlja Jože Mlinarič, izdaja pa Pokrajinski arhiv Maribor. Vsekakor se glede tega z Mariborom niti približno ne more kosati nobeno drugo slovensko mesto, v evropskem merilu pa le redka.

Slovensko zgodovinopisje je mestom na Slovenskem namenilo že kar nekaj črnih, pa vendar še vedno obstaja precej neznanj v njihovi zgodovini. Ena je zagotovo ustroj in delovanje svobodnih hiš in dvorov, ki so jih imeli predvsem različni plemiči ali pa določene cerkvene institucije. Tudi zgodovina mariborskih svobodnih hiš je bolj ali manj še zavita v temo. Delno "razsvetljuje" te zapostavljene teme omogoča zelo skrbno popisani in 39 folijev obsegajoči obračun oskrbnika za pol leta ene izmed teh, in sicer Janeza Jožefa Langermantla. Obračun se nanaša na obdobje celotnega Langermantlovega službovanja v tej hiši; sestavljen je bil za čas od 1. julija 1699 do 9. januarja 1700. Njeni lastniki so bili takrat grofje Tattenbach, in sicer tista veja, katere večina posesti na Štajerskem sta bili združeni gospostvi Bizeljsko in

Kunšperk. V tem času si ju je lastil Ivan Krištof, grof Tattenbach, bratranec bolj znanega, takrat že nekaj časa obglavljenega in enega izmed prejšnjih lastnikov te hiše, Ivana Erazma, grofa Tattenbacha. Ivan Krištof v obračunu sicer ni omenjen, pogosto pa je omenjen njegov sin Žiga, ki se je v tistem času nekajkrat ustavljal v hiši v Mariboru med svojimi potovanji predvsem z Bizeljskega v Gradec in nazaj.

Obračun je vsebinsko sestavljen tako kot večina obračunov tedanjega časa oz. predvsem tistih, ki so zadevali upravo gospostev. V njem so v obliki neke vrste poročila zelo podrobno popisani prihodki in izdatki v denarju, vinu, pšenici, rži, prosu, ječmenu, ajdi, ovsu, stročnicah, belem in črnem kruhu, pšenični in ajdovi moki, ječmenovem zdrodu in proseni kaši ter masti, *vormachet* in podkvam. Na podlagi tega je mogoče spoznati upravo in vsakdanje delovanje hiše, njeno posest, družabno življenje ter hrano in pijačo, ki so ju nosili na mizo, kadar sta se tukaj mudila lastnikova otroka, ter manjši in večji gradbeni ter obrtniški posegi na hiši.

Vir kot tak je pomemben za poznavanje delovanja tovrstnih hiš, na splošno pa ugotoviti tudi način življenja v novoveških mestih na Štajerskem, natančneje pa v tem primeru v Mariboru. Tako posreduje vir poleg že omenjenih splošnih dognanj tudi konkretne informacije, ki se posredno kot tudi neposredno

